

Legender större än sanningen

John Fords berömda westernfilm »The man who shot Liberty Valance« handlar om en synnerligen framgångsrik amerikansk politiker och senator som återvänder till den lilla provinsstad där hans politiska karriär började flera decennier tidigare. Han hade blivit känd, inte bara bland lokalbefolkningen, som den tillresande, rättrådiga om än lite naiva, advokaten som ville bygga landet med lag och rättsskipning, men som slutligen mot alla odds och emot sina egna principer sköt Liberty Valance, den lokala skurken som fruktades av alla, inklusive den lokala sheriffen.

Senatorn hade alltså blivit en levande legend, som mannen som sköt Liberty Valance, och det väckte därför speciell nyfikenhet hos den lokala tidningsredaktören när senatorn återvände till den avlägsna provinsstaden för att delta i den helt okända hästfarmarens Tom Doniphons begravning. Redaktören finner det inte rimligt att det enbart är av privata skäl som senatorn med fru dyker upp; ett så celebret besök måste ha en speciell anledning. Senatorn går därför lite motvilligt med på att berätta den egentliga anledningen.

Den ökända skurken, Liberty Valance, var ledare för ett gäng »outlaws«, som satte skräck i hela regionen. Den enda person som Liberty Valance hade respekt för var hästfarmaren Tom Doniphon, som var starkare och snabbare med skjutvapnet. Efter att ha plundrat och förolämpat den tillresande advokaten utmanar Liberty Valance slutligen advokaten på duell. Alla råder advokaten, som inte kan hantera ett skjutvapen, att ge sig av. Men tvärtmot vad vi alla förväntar oss lyckas advokaten till synes ändå döda Liberty Valance; men bara till synes – det visar sig sedan att det var Tom Doniphon som i mörkret och i bakgrunden sköt Valance. Men både advokaten själv och alla vittnen

trodde att det var advokaten som dödat Liberty. Först då advokaten får moraliska skrupler berättar Donovan om att det faktiskt var han som sköt och att advokaten bör hålla tyst för att på detta sätt underlätta sin karriär som politiker; en politisk karriär som Doniphon understödjer.

När det stod klart för redaktören att det var Doniphon som var »the man who shot Liberty Valance« river han sönder anteckningarna med det lakoniska uttalandet: »När en legend har blivit ett faktum så är det detta pressen ska förmedla«, underförstått att det inte är pressens uppgift att ta död på en legend. John Ford låter sålunda redaktören ha förståelse för människors behov av politiska legender och att detta behov övertrumfar eventuella journalisters sanningsspassion. Även om det sannolikt skulle vara ett journalistiskt scoop att publicera en sådan nyhet avstår redaktören. Möjligen förutser han reaktionen från lokalbefolkningen. Han vill inte riskera att bli den som tog död på den lokala legenden. Vreden skulle sannolikt riktas mot honom personligen, och tidningen skulle förlora läsare.

En legend – vare sig det är en politisk, religiös eller vetenskaplig legend – är ofta en tankeexperimentell (efter)konstruktion eller abstraktion som har idealiserats till att bli ofelbar, perfekt, god, helt igenom hederlig – eller tvärtom, till en person som är fullkomligt ond, ohederlig, ja, inbegreppet av ondska. Vid tillrättaliggande av verkligheten på detta sätt tycks det inte finnas utrymme för mänskliga nyanser, och kravet på sanning och noggrannhet vid redovisning av fakta får ge vika för andra behov; t ex behovet av att kunna presentera goda förebilder eller skrämmande motbilder.

Har redaktören rätt då han förutser reaktionen i fall han skulle ifrågasätta den lokala politiska legenden? Tenderar vi att reagera med raseri som riktas mot den

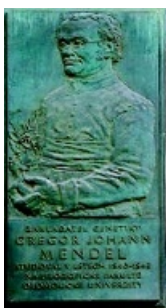
DEMONSTRATION TILL STÖD FÖR WOO SUK HWANG, stamcellsforskaren som hunnit bli en levande legend innan han avslöjades med forskningsfusk. Sydkoreanska barn lyfter tända ljus inför ett porträtt på den skandaliserade forskaren.

Foto: Pressens bild.

DEN VETENSKAPLIGA LEGENDEN LOUIS PASTEURS STATY på Parisuniversitetet Sorbonnes gård har dekorerats med röd flagga och porträtt på bl a de politiska legenderna Josef Stalin, Karl Marx och Mao Tse-Tung för att inspirera mötesdeltagarna under studentockupationen i maj 1968.

Foto: IBL bildbyrå.

JOHAN GREGOR MENDEL, 1822–1884, österrikisk munk och ärftlighetsforskare avbildad på en minnesplatta i Olomouc.

som stör bilden av legenden eller förmedlar ifrågasättandet? Den som ifrågasätter en militär eller politisk legend kan komma att framställas som en landsförrädare eller dissident. Den som ifrågasätter en religiös legend kan anklagas för blasfemi och uppfattas som kättare. Frågan är nu om detsamma gäller inom vetenskapen? Reagerar vi på liknande sätt om vi får våra vetenskapliga idoler ifrågasatta? Det tycks finnas vissa indikationer på detta.

När statistikern Fisher i början av 1900-talet påpekade att munken och ärftlighetsforskaren Gregor Mendels resultat var alldeles för perfekta, och därmed statistiskt osannolika, hade han kanske en förnimmelse av vad det var han gav sig in på. Mendel hade hunnit bli en legend – och Fisher var sannolikt medveten om att det för de flesta var helt otänkbart att den ödmjuka, goda och hederliga munken som träget odlat och klassificerat sina ärtblommor skulle ha fuskat. I syfte att undvika vetenskapssamhällets negativa reaktioner (»kill the messenger») skapade Fischer därför en fantomträdgårdsmästare, som han antog kände till Mendels hypotes. Med syftet att göra Mendel nöjd skulle denna konstruerade trädgårdsmästare ha placerat tvivelaktiga exemplar av ärtblommor i den hypotetiskt rätta högen. Det var alltså trädgårdsmästaren och inte Mendel som fuskat, och därmed var legenden Mendels goda rykte räddat – trodde Fisher. Men reaktionen uteblev inte, och det försiggår fortfarande en vetenskaplig kamp om Mendels heder, långt efter det att Fischer dött. Fischer – en av de verkligt stora inom modern statistik – anklagades och anklagas fortfarande av ärftlighetsforskare för att ha tillämpat fel statistisk metod (ett χ^2 -test) och att det var detta misstag som gjorde att han kunde framföra sina »insinuanta«, »fräcka« och »falska« beskyllningar mot Mendel. I den mån ett vetenskapligt paradigm använder sig av vetenskapliga legender för att skapa förebilder och tilltro till paradigmets kan man också tolka reaktionen mot Fisher som synnerligen kraftfulla paradigmskyddande tekniker.

Ett annat nyligen aktualiserat exempel gäller Louis Pasteur. År 1971 blev hans loggböcker offentliga, och vetenskapshistorikern Gerald Geison har gått igenom dessa många tusen sidor snirkligt handskrivna texter och funnit att vissa av Pasteurs försök inte genomfördes så som han framställde dem då de presenterades. Pasteur angav t ex att han använt sig av lufttorkade/försvagade mjältbrandbaciller då han första gången testade sitt vaccin. Experimentet, som genom-

fördes offentligt, var mycket lyckat. Av 50 får hade hälften vaccinerats och andra hälften inte. Båda grupperna hade infekterats med mjältbrand. Dagen efter visade det sig att 24 av de vaccinerade fåren överlevde (ett dräktigt får var döende), 23 av de ovaccinerade var döda, och de två sista var döende. Det som var problemet var att Pasteur i själva verket hade använt sig av en annan typ av vaccin, framställt av hans medarbetare Chamberlands. När Gerald Geison publicerade sina fynd i en bok uteblev inte reaktionen. En känd mikrobiolog recenserade boken i New York Reviews of Books där han dömde ut arbetet och mer än antydde att det var historikern som hade fuskat. Även om det mikrobiologiska paradigmet fortfarande står starkt är det svårt att få sina idoler ifrågasatta. Ett våldsamt angrepp på den som ifrågasätter kanske fungerar som det bästa försvaret även i sådana sammanhang.

Nyligen blev det klart att den sydkoreanska stamcellsforskaren Woo Suk Hwang hade fuskat då han i artiklar i tidskriften Science påstod att han och hans forskargrupp hade framställt stamceller genom kloning av mänskliga embryon. Woo Suk Hwang hade redan hunnit bli en levande legend i sitt hemland. De som larmat blev i första omgången uppfattade som landsförrädare, och ägaren av TV-kanalen där påståendet om fusk första gång dök upp bad om ursäkt för de aktuella journalisternas oetiska beteende. Mönstret går igen från historiska »whistleblowers«: de som framför påståendet om en legends oetiska förfarande blir själva anklagade för att bete sig oetiskt.

Det är inte bara svårt att vara en historisk »whistleblower« som ifrågasätter legender så som i fallet med Mendel och Pasteur. Det är också synnerligen svårt att anklaga någon levande person eller forskargrupp för oegentligheter i forskningsprocessen, även då det finns uppenbara indikationer. Det är ännu svårare att anklaga någon för forskningsfusk om personen ifråga blivit en levande legend. Då gäller den machiavelliska etiken: Ska man vältta en furste, ska man se till att han eller hon ligger ordentligt; finns det minsta risk att fursten överlever kan den aktuella »whistleblowern« vänta sig en grym hämnd. Detta förhållande kan leda till att potentiella »whistleblowers« håller tyst även då det inte gäller legender, vilket pekar på behovet av att skapa en oberoende ombudsman för vetenskaplig ohederlighet.

Man kan förstå att John Fords redaktör låter den politiska legenden om mannen som sköt Liberty Valance fortleva. Det är också sociologiskt begripligt att de som ifrågasätter religiösa legender blir anklagade för blasfemi och kallade kättare. Och man kan förstå, även om det är beklagligt, att forskare ibland låter bli att anmäla forskningsfusk även om de har bevis som underbygger deras anklagelse. Inte bara de aktuella forskarna utan även institutionen, hela universitetet och kanske nationen kan dras med ner i smutsen. Det kan finnas stor risk för att hela forskarsamhället drabbas genom att förtroendet för forskningen i stort ifrågasätts, och den politiska möjligheten att stödja forskningen generellt kan bli ifrågasatt – en Pagrotsky-effekt. Men frågan är om man inte skulle kunna föreställa sig att det på sikt gagnar forskarsamhället bäst om vi reagerade på misstankar om forskningsfusk med samma snabbhet och kraft som när vetenskapliga legender ifrågasätts.

Niels Lyné

professor, Centrum för bioetik, Karolinska institutet, Stockholm

Xxxx

Xxx

Xxxx